

IRENA HRABĚTOVÁ

POVĚST O PŮVODU ERBU SRDCE S PLAMENY

Literatura a folklór

Svazky mezi literaturou a folklórem a jejich studium mají již dlouhou tradici. Mezinárodního zájmu se dostalo především pohádce, zatímco pověsti, úžeji svázané s určitým územím a prostředím, dostávají se do popředí až v posledních desetiletích. Zájem o ně projevují především folkloristé, kteří se snaží o jejich evidenci, a obdobně jako u pohádek, sledují jejich rozšíření a modifikace.¹ Středem jejich pozornosti jsou ovšem pověsti zachycené z ústní tradice, méně již je zajímají kořeny vzniku pověstí, a jen ojediněle sledují poznání literárních předloh pověstí. Větší pozornost byla věnována jen známé látce o Stylfrídovi a Bruncvíkovi, jejíž literární kořeny byly objasňovány z různých hledisek.² Okruh erbovních pověstí, k nimž náležejí, však nabízí řadu dalších zajímavých podnětů; na jeden z nich se zaměřuje tento příspěvek.

Erbovní pověst o vzniku znaku srdce s plameny zařadil do svého Zrcadla slavného margkrabství moravského Bartoloměj Paprocký z Hlohola.³ Představuje drobnou povídku a jako taková se řadí k beletristickému typu pověstí erbovních, tedy takových, jež nemají historické jádro. V souboru pověstí, které Paprocký ve svých genealogicko-heraldických spisech zaznamenal, tvoří tyto pověsti menší skupinu. Převažují zde pověsti, jejichž jádro se objevuje již v starších kronikách, a pověsti, které vycházejí z obrazu nebo názvu erbu.⁴

Pověst, kterou se zde budeme zabývat, váže se k málo významnému moravskému rytířskému rodu Bítovských z Bítova, jenž zanikl za třice-

¹ Klímová - Rychnová, D.: *Příprava katalogu českých pověstních žánrů*. Slovenský národopis, 11, 1963, s. 439—484.

² Literatura je shrnuta při edici v souboru *Próza českého středověku*, Praha 1983. Stranou ponechávám pověsti přemyslovské, které tvoří zvláštní kapitolu, a další pověsti historické.

³ Paprocký, B.: *Zrcadlo*, f. 435^{ab}. Olomouc 1593.

⁴ Rozbor pověstí jsem provedla v kandidátské práci *Pověstní tradice v díle B. Paprockého z Hlohola*. Brno, UJEP 1987.

tileté války.⁵ Není doložena z folklóru a nepatří ani k pověstem zpracovávaným v moderních úpravách pověstních látek. Není však zcela neznámá, neboť byla několikrát přetištěna v 19. století v souborech historických pověstí. Poprvé ji najdeme převyprávěnou v Lumíru roku 1853 s připojeným doplňkem o osudu Bítovských po bitvě na Bílé Hoře.⁶ Druhý otisk uveřejnil roku 1888 ve Světozoru F. Menčík.⁷ Do Sbírky pověstí historických lidu českého zařadil pověst roku 1895 také A. Sedláček,⁸ v přetisku vyšla kniha znovu roku 1972.

Než přikročíme k tématu práce, seznámíme se s obsahem pověsti:

„Slavanský“ národ se odedávna snažil dosáhnout všeho, co přísluší rytířským lidem. Když k němu začaly pronikat zprávy o křesťanství u jiných národů, mnozí Slovane vyjžděli do cizích zemí a dávali se do služeb okolním křesťanským králům. Tak také jeden „Slavák“, předek tohoto rodu, dosáhl svého erbu, když sloužil u „franského“ krále. Ten měl jedinou dceru, která byla velice krásná. Milovala hudbu a především mužský zpěv. Na dvoře jejího otce v té době pobýval jako kráječ syn cyperského krále, který se princezně velice líbil. Zamilovala se do něho a pomocí čarodějnic dosáhla, že i princ ji tak miloval, až z toho onemocněl. Se svým trápením se svěřil slovanskému rytíři, s nímž jej poutalo věrné přátelství, a ten mu přislíbil pomoc. Protože vyrostl mezi pohany, uměl různá kouzla, jimiž působil na princeznu, aby prince čím dál víc milovala. A protože věděl, jak princezna má ráda zpěv, chodil s princem zpívat pod její okno. Později princezně prozradil, že ji princ miluje, a zosnoval tajné setkání. Podplatil starou ženu, aby prince převlečeného do ženských šatů zavedla k princezně. Tak se naplnila jejich láska, a protože milenci byli spolu šťastni, chtěli se rytíři za jeho pomoc odměnit. Rytíř se snažil odjet, dřív než se milenci prozradí. Před odjezdem mu princ daroval mnoho klenotů. Dal pro něho udělat prsten se znakem srdce, z kterého vychází dvojnásobný plamen, znázorňující lásku obou milenců, a prosil ho, aby jej nosil na věčnou památku za svou pomoc. Rytíř dal princovi také svůj prsten a slíbil mu, že znamení hořícího srdce chce užívat na věčné časy i se svými potomky. Někteří tvrdí, že ten rytíř pocházel z rodu, jenž ve Slezsku a Polsku nosí za erb šachovnici. Jiné zprávy říkají, že království, odkud princ pocházel a kde pak panoval, tento erb užívá dodnes.

Do 19. století se datují pokusy určit původ této pověsti. Zatímco první anonymní vydavatel připojil pouze historický komentář o rodu a charakterem pověsti se nezabýval, F. Menčík, jenž převzal jeho úpravu, když cituje jako pramen také Paprockého, hodnotil pověst vedle jiných i erbovních pověstí v duchu romantického pojetí coby plod národního ducha lidu. Domníval se o ní, že pochází z doby, „kdy rytířstvo již upadalo a kdy původní myšlenka slabé ochraňovati se proměnila jen ve hříčky, z úcty k ženám se vyvinula mnohdy frivolní milost a láska, jak nám vypravují pověsti románské, v nichž místo pravé lásky se opěvuje láska kouzly a čarovnými nápoji vydobyta“.⁹ Nepovažuje ji tedy za pověst vzniklou u nás. Také A. Sedláček soudil, že nejde o pověst moravskou, i když ji zařadil do Věnce erbovních pověstí ze 16. století. Podle něho „ukazuje počátek erbu k příběhům, které se udály v cizích zemích,“ a jako další obdobné „zavání čistou romantikou středověku a vzata byla

⁵ Rod je doložen na Moravě od 14. století. Pilnáček, J.: *Staromoravští rodové*. Brno 1972, s. 363.

⁶ *Erbovní pověsti české i moravské*, č. XX. Lumír, 3, 1853, s. 370.

⁷ *České pověsti erbovní*. Světozor, 1888, s. 90.

⁸ S. 142, č. 65.

⁹ Viz pozn. 7.

bezpochybí z nějakého starého čtení a potom erbu tohoto rodu přizpůsobena¹⁰. Sedláčkův závěr byl, že pověst Bítovských Paprocký spolu s jinými, jež připsal moravským a českým rodům, převzal z Polska. Dosavadní bádání tedy předpokládalo, že pověst, i když cizího původu, u nás zdomácněla a byla přijata na Moravě za pověst rodovou. Ukázalo rovněž na pravděpodobné prameny, z nichž pověst vycházela. Toto hodnocení se nyní pokusíme zrevidovat a upřesnit.

Především je nutno říci, že pověst, kterou se zabýváme, Paprocký z Polska nepřevzal. Není totiž doložena ani v jeho polských spisech, ani v dílech, na něž navazoval. Znak hořícího srdce se ostatně v Polsku vůbec nevyskytoval.¹¹ Polské vlivy, jak dále uvidíme, nejsou však vzhledem k Paprockého původu vyloučeny.

Zkoumáme-li látky středověkého původu, jež by mohly souviset s naší pověstí, najdeme jisté shody v syžetu v jedné z povídek ve sbírce Historie sedmi mudrců. V závěrečné povídce, v literatuře označené jako Vaticinium — Amici, je do základního děje vložena dlouhá epizoda o příchodích rytíře Alexandra. Její úvodní část líčí pobyt Alexandrův na dvoře císaře Cyra, kde se sprátelil s izraelským princem Ludvíkem a pomohl mu získat lásku princezny Florentiny. Vyskytuje se zde i motiv výměny prstenů na důkaz věrného přátelství.¹² Epizoda obsahuje řadu podrobností, je mnohem rozvinutější než erbovní pověst, a má pokračování, které v pověsti nenajdeme. Přesto je značně pravděpodobné, že pověst vychází motivicky z této látky, zpracovává ji však vlastním způsobem. Klade příběh do jiné doby a místa, vynechává jména hrdinů a připojuje vlastní závěr, zdůvodnění přijetí znaku.

Historie sedmi mudrců vznikla z různých komponent po dlouhou dobu. Epizoda, jež nás zajímá, se opírá o starou francouzskou pověst o věrném přátelství Amise a Amila a dostala se do ní až poměrně pozdě. Nachází se také jen ve druhé latinské verzi z konce 15. století, jež vznikla na základě nedochovaného francouzského zpracování z 12. století a byla vydána tiskem pod názvem Pontianus počátkem 16. století ve Štrasburku a Vídní.¹³ Jde nyní o to, kdy mohla naše pověst vzniknout. Její starý původ a přímé převzetí francouzské pověsti se dá sotva předpokládat — znak neměl žádný významný rod. Pravděpodobnější je, že její vznik souvisí s tím, jak v 16. století u nás došly oblíbené středověké látky. Byly znovu zpracovávány, překládány a tištěny, čímž se jejich znalost neobyčejně rozšiřuje. Se změnami, k nimž došlo ve společnosti od konce 15. století, šlechta klade důraz na starobylost svého rodu a znaku. Shromažďuje doklady o tom, neváhá pořizovat listinná falza, a o genealogiích rodu se vyprávějí pověsti. V tomto klimatu by mohla vzniknout naše pověst. Vznikla však skutečně?

¹⁰ *Sbírka*, s. 126.

¹¹ Paprocký, B.: *Gniazdo cnoty*. Kraków 1578; týž: *Herby rycerstwa polskiego*. Kraków 1584; Friedberg, M.: *Klejnoty Długoszowe*. Warszawa 1931.

¹² Jan z Koszyczek: *Poncjan, który ma w sobie rozmaity powieści mile bardzo ku czcieniu*. Kraków 1540; nově vydal J. Krzyżanowski, Kraków 1926.

¹³ Krzyżanowski, J.: *Romans polski w. XVI*, Warszawa 1962, s. 88—104; *Słownik folkloru polskiego*, s. 375, heslo *Siedmiu mędrców*. V obou je uvedena další literatura.

Paprocký, jenž často uvádí, odkud převzal své zprávy o původu rodů a erbů, o Bitovských napsal jen, že pocházeli ze „slavanského“ národa, měli odedávna statky na Moravě a že „o počátku erbu se nachází tato starožitná pověst“.¹⁴ Netvrdí zde, jako v jiných případech, že by ji vyprávěli členové rodu nebo „lid té krajiny“. Výraz *pověst* zde používá spíše v obecném významu vyprávění. Erbovní pověst nese pečeť Paprockého zpracování. Svědčí o tom lokalizace k „slavanskému národu“ a do jeho doby předhistorické, na dvůr „franského“ krále (tím myslí Francii), pohanský původ hrdiny, závěrečná slova o souvislostech s jinými erby a také způsob líčení, připomínající některými rysy pohádku. Nabízí se tedy závěr: Pověst na známý motiv je dílem Paprockého.

Odkud však Paprocký znal tuto látku? Jak známo, v Čechách byla teprve od konce 16. století vydávána pod názvem *Kronika utěšená a kratochvilná* o jednom znamenitém rytíři jménem Alexandrovi.¹⁵ V Polsku naproti tomu byla součástí překladu Pontiana, pořízeného již před rokem 1530 a několikrát během 16. století znovu tištěného.¹⁶ Pravděpodobně si Paprocký přinesl znalost látky již z Polska, a když mu znak připomněl známý motiv, „pověst“ na jeho základě vyfabuloval. Není to nepravděpodobné, neboť literatura tohoto typu jej zajímala. Sám do polštiny přeložil obdobný „román“ z itaštiny.¹⁷ Do svých historických děl vkládal Paprocký podobná vyprávění dosti často. Snad chtěl zvýšit jejich čtivost a zábavnost, uplatnit své vypravěčské schopnosti, jež mu v těchto drobných dílkách nelze upřít. Není však vyloučena ani snaha dodat vymyšlenými příběhy, jež se udály v dávných dobách, starobylosti rodům, s nimiž udržoval styky. Bitovští k nim jistě patřili; u jejich rodu uvedl Paprocký mnoho dokladů z jejich rodového archivu, nikoli z dávné doby.

Závěr o autorství Paprockého nás vede k zamyšlení nad otázkou obecnější. Lze vůbec hovořit o folklóru u erbovní pověsti? Je-li znám autor, jde vůbec o erbovní pověst? Erbovní pověsti se u nás ve folklóru dochovaly jen sporadicky. Zachyceny byly až v minulém století, a zde je pravděpodobné druhotné přejímání z literatury. Rozvoji pověstní tradice napomáhaly místní památky hmotné kultury a významná místa. Tak se erbovní pověsti dochovaly také jen tam, kde se měly o co opřít. Můžeme ovšem pozorovat, že se ve folklóru objevily i některé z pověstí, jež Paprocký evidentně přenesl z polského prostředí (např. pověst o erbu šachovnice nebo zavinuté střely), a zde je jasný doklad o tom, že lid musel přebírat pověsti od vyšších vrstev. Šlo už o dobu, kdy erbovní pověsti pozbyly své původní funkce. Původně se snad daly chápat jako folklór šlechty, a v tom smyslu můžeme uvažovat o vztahu mezi folklórem a literaturou, nacházíme-li společné motivy. Do tohoto folklóru také musel někdo literární motivy přenést. Obdobně spolupracovali kronikáři při utváření pověstí historických, přidávali také motivy a látky známé z různých

¹⁴ *Zrcadlo*, f. 435^a.

¹⁵ Kolár, J.: *Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení*. Praha 1960, s. 26, 39, 40, 42, 43, 64, 68.

¹⁶ Jak v pozn. 13, zvl. s. 99, 101.

¹⁷ Vyšel v Krakově roku 1578 pod názvem *Historija [...] o Equanusie królu skockim*.

ných zdrojů; na základě svých znalostí přispívali k migraci pověstí. Postupovali tak od nejstarších dob, výrazně však v renesanci a baroku. Snad tedy můžeme i náš případ zařadit do okruhu vztahů mezi folklórem a literaturou. Jde jen o případ, jenž neměl to štěstí, aby byl skutečně ústně tradován. Svědčí rovněž o uplatnění starofrancouzské látky v české literatuře ještě před jejím zprostředkováním v knížkách lidového čtení a dávno před tím, než ji na mnohem vyšší úrovni zpracoval J. Zeyer.

DIE SAGE ÜBER DEN URSPRUNG DES WAPPENS „HERZ MIT FLAMMEN“ LITERATUR UND FOLKLORE

Der Beitrag beschäftigt sich mit den Beziehungen zwischen der Literatur und der Folklore im Genre der Wappensagen. Die Sage über den Ursprung des Wappens „Herz mit Flammen“, die von B. Paprocký von Hlohol in das Buch „Zrcadlo slavného margkrabství moravského“ (1593) eingeordnet wurde, knüpft thematisch an eine Erzählung aus der mittelalterlichen Sammlung Geschichte von den Sieben Weisen an. Die Sage wurde wahrscheinlich von B. Paprocký selbst bearbeitet, wie davon ihre Inhalt- und Formstruktur zeugt. Dieses Motiv des Freundschaftsdienstes hat Paprocký aus Polen gebracht. In die tschechische Literatur brachte er diesen Stoff bevor er in den Volksbüchern und im modernen Roman bearbeitet wurde. Zuletzt erörtert die Autorin allgemeine Genreprobleme der Wappensage.